

A MUNKATERMELÉKENYSÉG, MINT A MUNKAERŐ RÉSZLEGES HATÉKONYSÁGI MUTATÓJA

Dr. Várhelyi István

A munkatermelékenység tágabb értelmezésben hatékonyság jellegű, közgazdasági kategória. A termelési módon belül technikai-gazdasági relációja a termelési viszonyoknak. Az állandó és szakadatlan növekedése objektív összefüggést fejez ki, ennél fogva általános jellegű gazdasági törvény.

A munkatermelékenység, gazdaságosság és a gazdasági hatékonyság

A *munkatermelékenység* nemcsak egyszerűen mennyiségi arányt fejez ki (*termelés / munkaráfordítás*), hanem minőségi kategória is. Ezenkívül nemcsak a használati érték (a szükséglet kielégítésére alkalmas javak) és a munkaráfordítás, hanem a fogyasztásban realizálódó szükségletek és a munkaráfordítás viszonyaként is megjelenik. Az előállított használati érték és az ember (munkaerő) közötti viszony *mennyiségileg meghatározott* gazdasági jelenség. A szükségletek és a munkaráfordítás (munkaerő) oldalon viszont az ember és ember közötti viszony fejeződik ki, és így *minőségi* viszonylatokat is kifejez a munkatermelékenység kategóriája.

A munkatermelékenység továbbá nemcsak a konkrét munka eredménye, hanem magába foglalja az absztrakt munkát is. Ugyanis *minden termelőmunka* — nemcsak az árutermelő munka — *a munkaerő kifejtése* általában. A munkatermelékenységet a változás folyamatában, szakadatlan növekedésében is vizsgálni kell. Ilyenkor a munkatermelékenység egy általános jellegű összefüggésként, *gazdasági törvényszerűségként* jelenik meg. A munkatermelékenység rendszeres növekedése ugyanis olyan tartós, szükségszerű, belső lényegi és objektív összefüggést fejez ki, amely egyrészt az élőmunka és a használati érték (termékegység), másrészt az élőmunka és az érték között jön létre. Ennek az általános jellegű gazdasági törvénynek jelentőségével a marxizmus—leninizmus klasszikusai is sokat foglalkoztak. *Lenin* szerint (1) például: „A munka termelékenysége, ez végeredményben a legfontosabb, a legfőbb az új társadalmi rend győzelme szempontjából. A kapitalizmus a munka olyan termelékenységét hozta létre, amelyet a hűbériség nem ismert. A kapitalizmust azzal lehet véglegesen legyőzni, hogy a szocializmus a munkának új, sokkal magasabb fokú termelékenységét hozza létre. Ez igen nehéz és igen hosszadalmas dolog, de megkezdjük, ez a legfontosabb.”

A munkatermelékenység mutatójának nevezőjében leginkább a folyamatos vagy az egyszeri ráfordítások szerepelnek, mégpedig *természetes mértékegységben*. Ezáltal a természetes mértékegységre (létszámra, órára) jutó termelési eredményt fejezi ki. Ha pl. a termelés eredménye (Q) = 1000 millió Ft, az élőmunka-ráfordítás (M_e) = 3000 fő és az élőmunkában kifejezett holtmunka-

ráfordítás (M_h) = 2000 fő, akkor a munkatermelékenység (P_t) =
$$\frac{Q}{M_e + M_h} =$$

$$= \frac{1\ 000\ 000\ 000}{3000 + 2000} = 200\ 000 \text{ Ft/fő/év. Ez az ún. „teljes munkatermelékenység”}$$

mutatója. Az M_1 -nak létszámra való átszámítása több — a továbbiakban ismertetett — módszerrel is megoldható. Nem teljes ugyanis a mutató, ha kizárjuk a termelékenység mérésekor a tárgyiasult munkát. Csupán az élőmunka figyelembevétele leszűkítése lenne a munkatermelékenység elemzésének. *Marx* (2) szerint: „A munka termelékenységének emelkedése éppen abban áll, hogy az eleven munka részesedése csökken, a múltbeli munkáé növekszik, de úgy, hogy az áruban rejlő összmunkamennyiség csökken, hogy tehát az eleven munka többel csökken, mint amennyivel a múltbeli munka nő.”

A *gazdaságosság értékbeli* mutatójának képzésénél a munkaráfordítások közül általában az eszközráfordításokat (a lekötött álló- és forgóeszközöket, a lekötött termelési tényezőket) veszik figyelembe. Ezáltal a mutató a ráfordítások egységnyi értékére jutó gazdasági eredményt méri. Ha például az egyik esetben a termelés eredménye 1000 millió Ft és a lekötött termelési tényezők értéke

$$(R_f) = 600 \text{ millió Ft, akkor } g = \frac{1000}{600} \approx 1,667, \text{ vagyis } 1 \text{ Ft lekötött eszközzel}$$

$$1 \frac{2}{3} \text{ Ft termelési produktum állítható elő. A másik esetben } \frac{800}{600} \approx 1,333,$$

vagyis 1 Ft lekötött eszközzel $1 \frac{1}{3}$ Ft termelési eredmény produkálható egy év alatt. A két változat közül — ha a lehetőségek (pl. a termelési tényezők) is változatlanok — az első a gazdaságosabb, ezért a döntésnél ezt kell választani.

A *gazdasági hatékonyság* a legszélesebb fogalom és a gazdasági erőforrások felhasználásának eredményességét jelző közgazdasági kategória. Inkább makroökonómiai szintű mértékfogalom, amelyet az egységnyi ráfordítással elérhető nemzeti jövedelemmel jellemzünk. A tört nevezőjében a teljes ráfordításokat, a számlálójában pedig az új értéket vesszük figyelembe. A vállalati gazdálkodásban is használatos mutató és az értékforma egységére jutó eredményt méri. Ha az egyik időszakban a nettó jövedelem 80 millió Ft és a teljes ráfordítás 800 millió Ft, akkor 0,1; a másik évben ugyanannyi ráfordítással 84 millió Ft a vállalkozás eredménye, akkor 5 %-kal nőtt a gazdálkodás hatékonysága

A tárgyiasult munka mérlegelése és figyelembevétele

A tárgyiasult munkára is kiterjesztett munkatermelékenységi mérőszám realisabb, mint egymagában az élőmunka-termelékenység mutatója. Ez persze nem azt jelenti, hogy a holtmunkának is van termelékenysége. Mégis, a vizsgálat azért fontos, mert nem mindegy, hogy a múltbeli munkafelhasználás (amely az előző termelési fázisokban eleven munkaráfordításként szerepel), hogyan alakul a vizsgált időszak élőmunka-ráfordításával együtt.

A holtmunkára is kiterjesztett termelékenységelemzési metodika kidolgozásában a külföldi és hazai közgazdászok régóta tevékenykednek. Több tanulmányban megtalálhatók már az ún. „teljes termelékenység” elemzésére vonatkozó utalások és ajánlások. Ezek közül a legegyszerűbb, viszonylag nem nagy tömegű és kiterjedésű számítást igénylő, ún. „teljes termelékenységi indexmódszer” (3), mely a tárgyiasult munkánál a lekötött állóeszközöket veszi figyelembe. Ennek alapján az erdőgazdálkodás területén az 1960 és 1975 közötti időszak alatt az élőmunka termelékenysége egyévi átlagnövekedésének 4,7 %-ból 1,4 % az ún. „teljes termelékenységi” arány és 3,3 % a helyettesítési arány. Ez idő

alatt ugyanis jelentősebben emelkedett a holtmunka, az állóeszközök hatékonysága viszont csökkent. A jelzett 15 éves periódus egyévi átlagában 3,1 %-kal, az utóbbi öt évben pedig évi átlagban 6,8 %-kal csökkent az alaphatékonyság.

Egy másik módszer (4) alapján, a folyamatos anyagi ráfordításokat (az anyag, energia és amortizáció változatlan áron számolt költségeit) lehet figyelembe venni. A munkatermelékenységet számító tört nevezőjében az élőmunka-ráfordításhoz (L) hozzáadjuk az anyagi ráfordítások élőmunka-termelékenységgel osztott értékét:

$$P_t = \frac{L + a/Pé}{Q}$$

ahol Q = a termelés, L = a foglalkoztatottak létszáma, Pé = az eleven munka termelékenysége és a = folyamatos anyagi ráfordítás.

E módszerrel végzett elemzés szerint, az 1960 és 1975 közötti időszak teljes termelékenysége az egyévi átlaga 3,9 %-ot tett ki. Vagyis ez a mutató kedvezőbb, mint az indexmódszerrel számított, ún. teljes termelékenységi mutató (1,4 %).

Az erdőgazdaságnál — mint alapanyag-termelő ágazatban — ugyanis nagyobb mértékű a lekötött eszközök értéke és viszonylag kisebb arányú a folyamatos anyagi ráfordítások volumene. (1961-ben másfélszeresen, 1975-ben már két és félszeresen volt nagyobb a változatlan áron számított lekötött eszközöknek az értéke, mint a folyamatos anyagi ráfordítások értéke.)

A két módszerrel levezetett adatok szerint a vizsgált 15 évben 190,0 %-ra emelkedett az élőmunka-termelékenység, a lekötött állóeszközöket figyelembe vevő számításnál 134,1 %-os, a folyamatos ráfordításokra alapozó számítás esetén pedig 170,6 % az ún. teljes termelékenység mértéke.

Nagy L. módszere (5) szerint, az ún. *hatékonysági hányad* alapján is ki lehet

$$\Delta F$$

mutatni a *helyettesítés mértékét*. Az 1—S képlet szerint (ahol $S = \frac{\Delta F}{\Delta Pé}$),

$\Delta Pé$ = az élőmunka-termelékenység növekménye, ΔF = a technikai felszereltség növekménye és n = az állóeszközök élettartama) számolva, a helyettesítés mértéke hasonlóan kétharmados arány körül van.

A gazdasági hatékonyság növelése megköveteli a munkatermelékenységet pozitív irányban befolyásoló tényezők feltárását és a mutató alakulásának rendszeresebb figyelembevételét. A vállalati szintű vizsgálatoknál fontos azonban a *nyereség* mutatója is, hiba lenne ennek háttérbe szorítása. A nyereség mutatója a vállalati gazdálkodás hatékonyságát — ha az egyes torzító tényezőket kiszűrjük — elég jól közvetíti. A nyereség mellett viszont szükséges mást is vizsgálni a vállalatnál, például a képződött tiszta jövedelem alakulását, elsősorban az összes lekötött eszközökhöz viszonyított, ún. eszközarányos tiszta jövedelem mértékét is elemezni, hogy reálisan ítéljük meg a gazdálkodás hatékonyságát.

Az irodalmi forrásokra történő hivatkozások:

1. *Lenin*: Vál. Művei. III. kötet, Kossuth Könyvkiadó Bp. 1967. 73. old.
2. *Marx*: A tőke III. kötet. Kossuth Könyvkiadó Bp. 1966. 266. old.
3. *Falusné Szikra Katalin*: A termelékenység és hajtóerői. Kossuth Könyvkiadó Bp. 1975. 70—75. old.
4. *Nagy Lajos*: Munkatermelékenység, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó Bp. 1966. 39. old.
5. *Nagy Lajos*: uo. 41—43. old.